

Yayın Etiği ve Sorunları

İzge Günal *

Özet

Son yıllarda yayın etiğine aykırı davranışlarda ciddi bir artış görülmektedir. Bunun temel nedeni özellikle biyomedikal araştırmalarda endüstri yönlendirmesinin artmasıdır. Ancak yapılan her yanlış bilimsel yolsuzluk olmayıp, özensiz araştırmadan ayrılmalıdır. Akademik yolsuzluğu önleme konusunda yasalar yetersiz olmasına karşın, yine de her koşulda mücadele etmek gerekir.

Anahtar Sözcükler: Yayın Etiği, Bilimsel Yolsuzluk.

Publication ethics and related problems

There seems a considerable increase in cases against publication ethics. The main reason appears as the sponsorship of the industry, especially in biomedical research. However, all mistakes should not be classified as scientific misconduct and should be differentiated from sloopoy research. Although the law and the acts are insufficient to prevent scientific misconduct, at least exposition of the cases are mandatory.

Key Words: Publication Ethics, Scientific Misconduct.

Avrupa Akademiler Birliği başkanlığını yapan 2000-2006 yılları arasında Pieter J. D. Drenth'in birlik bünyesinde yaptığı bir soruşturma, bilimsel yolsuzluk (scientific misconduct) prevalansının Avrupa'da belirgin bir biçimde arttığını göstermiştir (Drenth, 2009). Bilimsel yazım, bilimsel araştırmamanın son aşaması olduğundan ve yazılmamış bir çalışma henüz bitmemiş kabul edildiğine göre, yazım sırasında yapılan yolsuzluklarında aynı biçimde arttığı söylenebilir. Yayın etiğine aykırı davranışlar basit bir ahlak sorunu olmaktan öte, bilimi yanlış yönlendirme hatta sabote etme ve bilime olan güveni/saygıyı azaltma gibi ciddi sorunlara da yol açmaktadır.

Etik Dışı Davranış Nedenleri

Bilimsel yolsuzluğun iki temel nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi daha fazla araştırma ve bunun bağlı olarak daha fazla makale biçimindeki akademik baskıdır. Gerçekten de tıbbi girişimlerin sadece %15'inin kesin bilimsel dayanağı olduğu bilinmektedir (Cuenod ve Gasser, 2003) ve bunun doğal sonucu da daha fazla araştırma gereğidir. Araştırma sayısının artmasına paralel olarak bilimsel yolsuzluk da artmakta, ancak bu artış oranda bir değişiklik yapmamakta, sadece mutlak değeri artırmaktadır.

Mutlak değerlerin yanısıra oransal artışa da neden olan etken ise araştırmaların özel sektöre yönlendirilmesi, desteklenmesidir. İlk bakışta olumlu gibi görünen bu etken, sonuçta akademik yolsuzluk oranının artmasıyla sonuçlanmaktadır. Tabloya genel olarak bakılacak olursa, 1980'li yıllarda biyomedikal araştırmaların %32'si özel sektöre desteklenirken 20 yıl içinde bu oran neredeyse iki kat artarak 2000'li yıllarda %60'a çıkmıştır. Klinik araştırmalarda ise bu sayı %80'i aşmaktadır (Bekelman ve Gross, 2003). Bu noktaya kadar masum hatta olumlu gibi görünen tablo aslında hiç de öyle değildir: Yapılan bir araştırmada, ilaç firması destekli çalışmalarda 4 kat daha fazla sponsor firma lehine sonuç alındığı bulunmuştur (Lexchin, Bero, Djulbegovic ve Clark, 2003) ve firma destekli çalışmalarda eski tedavinin yeni ilaca göre daha üstün bulunma olasılığı belirgin derecede düşüktür (Lemmens ve Singer, 1998).

Bu veriler, doğal olarak, çalışmanın herhangi bir aşamasında etik dışı müdahaleler olduğunu göstermektedir: Ya çalışma ya da yazma sırasında hile yapılmaktadır. Birinci olasılıkta, yani hileli çalışma yapılması durumunda, eğer yapılanlar dürüstçe yazılırsa doğal olarak yayınlanma olasılığı yoktur. O zaman makale hileleri gizleyecek şekilde yazılır yani yazımda da hileye başvurulur. İkinci olasılıkta düzgün yapılan bir çalışmanın sonuçları yazılırken hile yapılmaktadır. Görüldüğü gibi her iki durumda da yazım aşamasında hile, yolsuzluk, etik dışı davranış vardır! Bu durumda şu noktanın çok iyi kavranması gerekmektedir: Bilim kamusal alanda üretilir, firmalar ancak karlı olanı destekler. Firmalar yürütülen çalışmalara da karlarını artıracak şekilde müdahale ederler. Araştırma fonları özel sektöre kaydığı sürece, yazım etiğine aykırı durumlarla karşılaşmamak olanaksızdır.

Peki firma destekli olmayan çalışmalarda yolsuzluklar nasıl olmaktadır? Burada sorun artık akademik ortamın kirlenmesi ve hesap sorma mekanizmalarının olmaması/çalıştırılmamasıdır.

Bilim politikalarını, bilimsel paradigmayı buna bağlı olarak da bilimsel destekleri belirleyen egemen sınıftır. Politikanın ayrıntıları ise doğrudan sınıfın tarihsel konumuyla ilişkilidir. Örneğin burjuvazinin tarih sahnesinde ilerici rol oynadığı feodal dönem ve sonrasında kapitalizmin kuruluşu ve hatta tekelleri aşmasında bile ilerlemeden bilimden yanadır. Çünkü her türlü gelişme bu sınıfı desteklemektedir. Bugün küreselleşme kavramıyla belirlenen dönem ise bu sınıfın çöküşünün başlangıcıdır ve artık burjuvazi bilim karşıtıdır. Yani bilimsel gelişme sınıfın aleyhinedir ve çıkarları bilimin deformasyonunu gerektirir. Akademik etik alanında yaşananların temel nedeni böyle özetlenebilir.

Her Yanlış Yolsuzluk mudur?

Bilim doğası gereği yanlışlıklar, hatalar yaparak ilerler özellikle yanlış bir yöntem genel kabul görürse bu yöntemle üretilen bilgiler de hatalı olacaktır. Burada önemli olan hata farkedildiğinde okuyucuların haberdar edilmesidir. Bu

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Ortopedi ve Travmatoloji Anabilim Dalı, 35340 Balçova, İzmir . Tel: 0 232 4123352 Faks: 0 232 2775211, izge.gunal@deu.edu.tr.

tip hatalar akademik yolsuzluk bağlamında ele alınmamalıdır.

Diğer bir sorun ise disiplinsiz araştırma (sloopy research) dır. Yetersiz araştırma eğitiminden kaynaklanan bu durumda verilerin özensiz toplanmasından deneyin düzgün yapılmamasına, verilerin düzensiz sunumundan aritmetik hatalara kadar geniş bir spektrum içerisinde yanlış sonuçlar sunulabilmektedir. Disiplinsiz araştırmanın akademik yolsuzluktan en önemli farkı hataların daima sonuçları daha önemli gösterecek biçimde değiştirilmemiş olmasıdır; disiplinsiz araştırmalarda kimi zaman bulunan çok önemli bir sonuç bu nedenle önemsiz gibi sunulabilmektedir. Disiplinsiz araştırma da akademik yolsuzluk bağlamında ele alınmamalıdır.

Gerek bilimsel hatayı gerekse disiplinsiz araştırmayı akademik yolsuzluktan ayıran temel öge, akademik yolsuzlukta “kötü niyet” veya “kasıt” unsurunun bulunmasıdır. Aslında buradaki ayırım öznelidir. Bu özneliği aşmada üç ölçütün yeterli olduğunu düşünüyorum:

1. Akademik yolsuzluk yapanlar bu davranışlarını tekrar ederler. Hile ile kolay yayın ve bunun getirilerine alışanların eğer ceza görmezlerse bu alışkanlıklarından vazgeçmeleri kolay değildir (Günal, 2005).
2. Akademik yolsuzluklarda veriler daima savı güçlendirecek şekilde değiştirilmiştir.
3. Akademik yolsuzluk yapanlar aşağıda sayılan yolsuzluk türlerinden sadece bir tanesine saplanıp kalmamakta çeşitli yolsuzluk türlerini denemektedir (Günal, 2005).

Yazım Etiğine Aykırı Davranış Türleri

Yazım sırasında yapılabilecek akademik yolsuzluk türleri sekiz madde halinde toparlanabilir:

1. Aşırma
2. Masa başı üretim
3. Verilerin saptırılması
4. Kıyak yazarlık
5. Hayalet yazarlık
6. Salamlama
7. Yinelenen yayın
8. Suç unsurunun gizlenmesi

Aşırma

İntihal, yağmacılık, korsanlık ve plagiarizm adlarıyla da anılmaktadır. Bir başkasına ait olan bir fikrin, buluşun, araştırma sonuçlarının veya araştırma ürünlerinin bir bölümünün ya da tümünün, hatta kitapların tümünün ya da bir bölümünün kaynak gösterilmeksizin istemli olarak kopya ya da tercüme edilip yazarın kendi ürettiymiş gibi gösterilmesine aşırma denir (TÜBA, 2005). Yapılan şey kısaca hırsızlıktır. Kaynak göstererek de bu suçtan kurtulmak mümkün değildir. Örneğin, eğer bir yazarın ana ekseninin çoğu başka bir eserden alındıysa kaynak gösterilse bile “aşırma” suçu işlenmiş demektir. Genel bir kural olarak eğer yapılan alıntı miktarı bir paragrafı aşıyorsa, kaynak göstermek yetmez yazılı izin de alınması ve bunun makalede belirtilmesi gerekir.

Masa Başı Üretim

Uydurmacılık, fabrikasyon isimler ile de bilinir. Burada araştırma hiç yapılmamış olabilir. Ya da yapıldıysa tam yapılmamıştır elde hiç veri yoktur ya da yazılan verilerin elde edilen verilerle uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Laboratuara inilmeden çalışma yapılmadan tümüyle uydurma

verilerle makale yazılmıştır. En tehlikeli akademik yolsuzluk türüdür çünkü bütünüyle bilimi yanlış yönlendirmeye yöneliktir.

Verilerin saptırılması

Sahtecilik, falsifikasyon, aldatmaca isimleriyle de bilinir. Masa başı üretime benzese de burada deney veya çalışma yapılmıştır fakat sonrasında ya verilerle oynanmış ya istatistik manipülasyonlarla veriler olduğundan daha farklı gösterilmiş veya çalışmada elde edilen ancak hipotezi desteklemeyen veriler görmemezlikten gelinmiştir. Burada da bilimi yanlış yönlendirmeye yönelik girişim vardır.

Kıyak Yazarlık

Hediye yazarlık ismiyle de bilinir. Çalışmaya hiçbir katkısı olmayan veya katkısı olmakla birlikte yazarlar arasında yer almaya yetecek kadar katkısı olmayan kişilerin yazarlar arasında yer almasıdır. Üstte sıralanan suçlara göre daha hafiftir, sadece bazı kişilerin yayın sayısını arttırmaya yarar. Genellikle bölüm veya bilim dalı başkanının isminin yazılması şeklinde görülür. Bir diğer sık rastlanan kıyak yazarlık şekli ise, örneğin, üç kişinin üç ayrı çalışma yapıp birbirlerinin isimlerini kendi çalışmalarına yazmasıdır. Böylece bir çalışma yapıp üç çalışmada ismi olur ve yayın sayısı da üç misli artmış olur.

Hayalet Yazarlık

Kıyak yazarlığın tam tersidir. Burada yazar olmayı hak etmiş bir kişinin isminin yazarlar arasında yer almaması durumudur. Genellikle asistanların başına gelen bir sorundur.

Burada bir parantez açıp yazarlık sorununa değinmek gerekiyor. Gerçek anlamda yazar olabilmek için bir çalışmanın planlanması, yapılması ve yazılması aşamalarının tümüne de katılmak gerekmektedir. Bunların bir bölümünü sağlayan kişilere sadece teşekkür edilebilir. Ancak her zaman için katkıları kuyumcu terazisi duyarlılığı ile saptamak kolay olmamaktadır. Kişisel düşüncem, ortada kalınan durumlarda kişinin isminin yazılması gerektiği şeklindedir.

Salamlama

Tek bir makale olabilecek çalışmayı parçalara ayırıp ayrı ayrı yayınlamaktır. Dürüst bir tavır olmamakla birlikte yazarın yayın sayısını olduğundan fazla göstermek dışında da bir zararı yoktur.

Yinelenen Yayın

Duplikasyon da denir. Bir makalenin birden fazla dergide yayınlanmasıdır. Sadece yazarın yayın sayısını kabarık gösterir. Kimi zaman aynı makalenin farklı iki dergide yayınlanması gerekebilir. Bu özellikle farklı dillerde yapılan yayınlar için geçerlidir. Ancak bu durumda her iki derginin editörünün bu konuda bilgilendirilmesi ve yazılı onaylarının alınması gerekir.

Suç Unsurunun Gizlenmesi

Bildiğim kadarıyla ilk kez Mustafa İlhan’ın dikkat çektiği bir suçtur: “yeni sahtekarlık türleri olduğunu gösteren duyumlar da geliyor. Örneğin bilimsel sahtekarlığa konu olan eserin akademik yükseltme ve atamalarda jüri üyelerinin değerlendirmesinden kaçırılması” (İlhan, 2000). Burada suçu gizlemeye çalışırken yeni bir suç işlenmektedir.

Akademik Yolsuzluklarda Yasal Durum

Türkiye’de yasalarda ve yönetmeliklerde aşırma dışında yukarıda sayılanlardan hiçbiri suç olarak görülmemektedir.

Aşırma YÖK disiplin yönetmeliğinde “öğretim üyeliğinden çıkarma”yı gerektirecek kadar ciddi bir suç olarak tanımlanmaktadır. Yine aşırma telif hakları ihlali anlamına geldiği için, kendisinden aşırılan kişi mahkemeye başvurarak tazminat alabilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, sadece kendisinden aşırılan kişinin yargıya başvurabilmesidir. Açıkçası konu mülkiyet sorunu olarak ele alınmaktadır. Bunun dışında diğer eylemlerin tümü cezasız kalmakta dahası hileli makaleler genellikle literatürden çekilmediği için okuyucuları yanıltmaya devam etmektedir.

Ancak yine de ne olursa olsun, sadece bilim yapabilmek için bilimi savunmak ve akademik yolsuzluklarla mücadele etmek gerekir. Hiç bir sonuç alınmasa bile yolsuzlukları teşhir etmek ve yapılanları “ayıplamak” bile önemlidir.

Kaynaklar

- Bekelman, J.E., Li, Y., & Gross, C.P. (2003). Scope and impact on financial conflict of interest in biomedical research. *J Am Med Assoc.* 289 (4), 454-465.
- Cuenod, M., & Gasser, J.(2003). Research on the mentally incomponent. *J Med Ethics*, 29 (1), 19-21.
- Drenth, P.J.D. (2009). Ethics, a condition of science. In: E. Kansu (Ed) Bilim Etiği Sempozyumu. TÜBA, Ankara.19-31
- Günel, İ. (2005). Dünyanın en örgütlü, en uzun soluklu, 26 yayınlı en büyük bilimsel sahtekarlığı. *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 958, 18-19.
- İlhan M. (2000). Bilimsel sahtekarlık. *Cumhuriyet Bilim Teknik* 677, 21.
- Lemmens, T., & Singer, P.A. (1998). Bioethics for clinicians: 17. conflict of interest in research education and patient care. *Can Med Asssoc J.* 159 (4), 960-965.
- Lexchin, J., Bero, L., Djulbegovic, B., & Clark, O. (2003). Pharmaceutical industry sponsorship and research outcome and quality: systematic review. *Bri Med J.* 326 (8), 1176-1170.
- TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi). (2000). Bilimsel araştırmalarda etik ve sorunları. Ankara: TÜBA.